

ŞEHİRDEN İNSANA İNSANDAN HAKİKATE UZANAN BİR ESER OLARAK HARPUT ŞEHRENGİZİ*

Ferhat ÇİFTÇİ**

Özet

Harput Şehrengizi, Metin Önal Mengüşoğlu'nun önemli eserlerindedir. Geçmiş ve gelecek arasında bir Harput seyrinin yer aldığı eserde, şehrin güzellikleri yanında İslami göndermeleriyle ölüm, keder, anılar ve acılar işlenir. Bu bakımdan eser, türünü aşan tematik unsurlarla bir farklılık oluşturur. Eserde özellikle şiirsel üslubun, zengin bir kültürel mirası barındıran Harput'la pekişmesi, şehir ve insan arasındaki estetik ilişkiyi somutlaştırır. Şehre ait folklorik malzeme eşliğinde, zamana direnen bir Harput ruhunun ve bilincinin yüceltiği görülür. Bu yüceltmeye kaynaklık etmesi bakımından yegâne unsur olarak da ilahi öğretinin ön plana çıkarılır. Şehrin değerler manzumesi kayıt altına alınırken, 'şehir', 'insan' ve 'hakikat' üçlüsü arasındaki ilişki önem kazanır.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Harput, Harput Şehrengizi, Metin Önal Mengüşoğlu, insan-hakikat ilişkisi.

HARPUT ŞEHRENGİZİ AS A WORK FROM CITY TO HUMAN, FROM HUMAN TO THE TRUTH

Abstract

Harput Şehrengizi is among the important works of Metin Önal Mengüşoğlu. In this work which gives place to an observation over Harput between the past and future, not only the beauties of the city but also topics of death, grief, memories and pains are treated through Islamic allusions. In this sense, the work has a unique characteristic thanks to the thematic factors which go beyond its own literary genre. Especially the enhancement of poetic style with Harput which comprises a rich cultural heritage embodies the aesthetical relationship between city and human. In the company of folkloric materials of the city, it can be seen that the Harput spirit and conscious are glorified. Divine doctrine being the only source for this glorification is highlighted. The relationship between "city", "human" and "the truth" gains importance while the poem of city values is recorded.

Key Words: City, şehrengiz, Harput, Harput Şehrengizi, Metin Önal Mengüşoğlu, human-truth relationship.

- * Bu makale, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 23-25 Mayıs 2013 tarihinde düzenlenen "Geçmişten Günümüze Harput Sempozyumu"nda aynı başlık altında sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.
- ** Okt., Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

Giriş

İnsanın sosyal bir varlık olarak düşünce dünyasına takdim edilişi, modern zamanların yanıltıcı yaklaşımlarını akla getirirse de, bunun bir gerçeklik barındırdığı muhakkaktır. Bu gerçeklik, tek başına yapamayan insanın, ancak diğer insanlarla beraber anlamlı bir yaşam sürebileceği durumuna yaslanmaktadır. Fakat bu, görüldüğü gibi kolay bir oluşum değildir. Birlikteliğin köklerine inildiğinde, söz konusu anlamı belirleyen itici gücün çok daha derinlerde olduğu anlaşılır. İnsanın anlam düzeyinden geriye doğru yapılacak bu yolculukta, varlık düzlemindeki canlılara biçilmiş birtakım roller, yüklenmiş bazı kodlarla karşılaşılır. Bu noktada Yaratıcının insana yüklediği temel bazı kavramlarla karşılaşılır ki bunların başında “emanet” gelir. Emanet,¹ insanı insan yapan ve onu Allah karşısında sorumlu kılan bir kavram olarak anlaşılabilir de, diğer insanlarla beraber hareket etmenin kurucu kavramlarından biri olarak da görülebilir. Çünkü Allah, sorumluluğun yalnızca bireysel değil, toplumsal bir karşılığa sahip olduğunu da bizlere bildirmiştir.² Bu yüzden birlikteliğin, Allah’ın istediğini ve insani olanı daha bir ön plana çıkardığı söylenebilir. Bununla beraber birlikteliğin söz konusu olduğu zamanlar ve mekânlar, bu ilişki zincirinde büyük bir rol tutar. Böylece zaman ve mekân, insanoğlunun düşüncesine somut etkilerde bulunur (Çağan, 2009: 156). Çünkü insan, zamandan ve mekândan bağımsız bir varlık değildir ve söz konusu emanete sahip çıkılma durumunun gereği olan toplumsallık, bunlar olmadan düşünülemez. Bu açıdan birlikte yaşamının zamanını “tarih”, mekânını ise daha çok “şehir” etrafında düşünmek gerekir. Böyle düşünüldüğünde insan, şehir, tarih ve emanet kavramları, bir bütünsellik içerisinde değerlendirilme olanağına sahip olur. Bu ilişki zinciri, doğal bir özelliğe sahip olduğu için fitrat ekseninde de ele alınabilir. Böylece, bu kurguyu sağlayan yegâne varlık olan Allah’ın yer aldığı ilişkiler bütününden “hakikat” kavramına varılabilir.³

1 Bkz. el-Ahzâb, 33/72

2 Bkz. Âl-i İmrân 3/103

3 Hakikat, burada felsefi/kelami/tasavvufi bir mesele olarak değil, insanın asli çabasının en açık bir şekilde kendisine bildirilme durumu ve bunun gereğini ortaya koyması olarak anlaşılmaktadır. Çünkü insanın yaratılma amacı, Zariyat 51/56. ayette açıkça belirtildiği üzere kulluktur. Kulluğun toplumsal veçhesi vardır ve bunun gerçekleştiği asli mekânlar olarak da şehir tezahür etmektedir. Bu yüzden ortak bir zaman ve değer birikiminin merkez nesnesi olarak şehre, şehirden de insan-hakikat bağlamına uzanmak gerekir.

Şehirler, insan kültürünün mayalandığı yerler olarak zamanla değer atfedişlerin adresi olarak belirir. Başka bir açıdan bakacak olursak, şehir yerleşik hayata geçmenin üst düzey bir ifadesidir (Taşdelen, 2009: 28). Çünkü yaşatan, kollayan ve sosyal birlikteliği taşıyan çok boyutlu mekân olarak kıymet gösterilen bir yer konumuna getirilir. Öyle ki mekân ve zaman içerisinde bir yerleşme türü olarak belirginleşen şehir, zamanla kendi içinde oluşan ilişkiler sistemi ile toplumsal hayatı yönlendirecek bir konuma varır (Çelik, 2002: 29). Ekonomik, ticari, askeri gibi birçok açıdan değerlendirilecek şehir ve ona yüklenen anlamı, duygusal boyutuyla da ele almak gerekir. Bu aşamada insan/ahali/halk ve şehir arasında estetik ilişki başlar. Ona yönelik anlam yüklemenin yöntem ve zemininden biri olarak da edebiyata başvurulur. Bir şehrin edebiyat dünyasında yer tutması ve şehir üzerine yapılan değinilerin kökenini bu duygu ve durumda aramak gerekir. Şehrengiz türünün altında yatan aktarım ve estetik bakışın başlatıcıları da burada odaklanmaktadır. Edebiyatın bir faaliyet olarak değerlendirilebileceği dikkate alınır, bu belirlemelerin edebiyatın yapılış ve türsel gelişimlerine ışık tutacak bazı içermelere sahip olduğu düşünülebilir. Tüm bu tarihsel ve mekânsal aktarımın ortaya çıkardığı insan ve şehir ilişkisinin estetik karşılığını yaşama ve yaşatmaya verilen değerde bulabiliriz. Bu yüzden insandan şehre, şehirden insana uzanan bir ilişkiden bahsedilebilir. Birlikte yaşamının gereği olarak somut bir karşılığa sahip olan şehirler, ancak insan ve insana yüklenen çabalarla anlaşılma süreçlerini tamamlar. Bu bakımdan bir şeyin, farklı unsurları arasında bir parselasyondan ziyade, bütünlemeden yola çıkmak daha doğrudur. Bu ifadelerle insan, yaşadığı mekân ve ona yüklediği anlamla ortaya çıkan bir yaşam değeri ve amacına varabilir. Yani insan, amacı doğrultusunda diğer ilişkili olduklarıyla bir bütünleşme, beraber anlaşılma ilişkisi içerisinde. Dolayısıyla şehrin insana, insanın da şehre katacağı değer birbirine paralel şekilde anlaşılmalıdır. Bu da, önceki nesillerle yeni nesiller arasında köprü vazifesi gören güçlü bir etmen olan şehri, şehrin devamlılığını ortaya çıkarır. Çünkü şehirlerin de tıpkı insanlar gibi bellekleri vardır (Taşdelen, 2009: 29) ve bu bellek, ancak doğru bakış açılarıyla sürdürülebilecek bir durum oluşturmaktadır. Önemli olan bu buluşmayı sağlayacak başlatıcılara ve bilince sahip olunmasıdır. Bu bakımdan şehirde iz sürmek kadar doğru iz sürmek de oldukça önemlidir (Şahin, 2009: 5). Bakılan, yaşanan bir yerin görülen ve bilinen bir yer olmasındaki ince çizgi, buradan neşet etmektedir. İnsanı var eden temel değerlerin devamını sağlayacak olan şey bilinç ve bilinç aktarımıdır.

1. Şehir ve İnsan İlişkisi

Yeryüzünün varlık bulma süreci, fiziksel bir durumla ele alınabileceği gibi, onun insan yaşamına hazır hale gelme ve imar edilmiş sosyal bir görünüm arz etme durumuna göre de ele alınabilir. Şehir ve yerleşim yerlerinin vücut bulması, daha çok bu ikinci aşamayla alakalıdır. Bu da, zaman ve mekânla kopmaz bir ilişki içerisindedir. Bu yüzden tarihin algılanma biçimlerinde yerleşiklik oldukça önemli bir özellik olarak görülür. Bu, hem zaman hem de mekânsal içermelere sahiptir. Odaklanması gereken mekânın, yerleşmenin tezahür ettiği şehir olduğu açıktır. Şehir, farklı tanımlarla dile getirilse (Canatan, 2009: 65) de, insanların toplu olarak yaşadıkları büyük ve sürekli yerleşme merkezi (Doğan, 2011) şeklinde anlaşılmaktadır. Tabii ki sosyal bilimlerde herhangi bir şeye veya kavrama tanım biçmek kolay değildir. Bu açıdan sabit ölçütlerin olmayışı, kuramsal bir temelin oluşmasını da güçleştirmektedir (Çelik, 2002: 41). Fakat ortak kabuller üzerinden hareket edilecek olunursa, şehirlerin, mekânsal bir unsur olarak insanlardan ve imarettten uzak bir şey olarak düşünülmediği bir gerçektir. O halde şehri, öncelikle insan ve mekân ilişkisi bağlamında ele almak gerekir.

Şehir kavramı üzerine yapılan analitik ve sentetik izahlara bakıldığında; analitik yaklaşımların şehri, daha çok görünen boyutlarıyla ele aldığı söylenebilirken, sentetik yaklaşımların ise, kendi gelişim süreçleri içerisinde sürekli olarak gelişen ve değişen organizmalar olarak gördüğü söylenebilir (Canatan, 2009: 65). Bu durumda, anlaşılmaya çalışılan bir kavram olarak şehirlerin, hem analitik hem de sentetik tanımlarında insanın yadsınamayacak bir rolü olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü görünen yanlarıyla insan, şehirdeki sirkülasyonun öznesidir ve asla insansız bir şehir düşünülemez. Yine sentetik yaklaşımların bakış açısıyla bakılacak olunursa, değişimin ve gelişimin sağlayıcısı olarak insan ön plandadır. Her iki durumda da insan ve şehir arasındaki güçlü bağ ortaya çıkmaktadır. O halde buradaki insan ve şehre dair sürekli varoluşu, muhafaza olunan iki tamamlayıcı unsur olarak düşünebiliriz. Değişimi ve gelişimi ise bunun sürdürülmesindeki hayati durum ya da canlılık olarak değerlendirebiliriz. Birindeki aksamanın diğerine aksedeceği gerçeği böylece ortaya çıkmış olur. Çünkü birlikte varlık kazanan kavramları, bir etkileşim içerisinde düşünmek gerekir. Bu noktada çok boyutlu okumalara zemin oluşturan insan ve şehir, farklı ilişkileriyle de bu ağı zenginleştirir. Herhangi bir kavramın, tek başına anlaşılma biçimi,

bu yüzden sağlıklı değildir. Kaldı ki sosyal bilimlerin bize öğrettiği temel mantık da, bu çok boyutlu ilişkiler biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Eski çağlardan beri insanlığın en büyük başarılarının, daima şehir ve sosyal çevre içerisinde gerçekleştiğini belirten Ayda Yörükân, şehirleri, tarih boyunca kültür ve medeniyetlerin doğduğu, geliştiği ve yayıldığı kuvvet merkezleri olarak ele alır (2006: 33). Ayrıca şehirlerin çökmesiyle birlikte taşıdıkları kültür ve medeniyetlerin de çöktüğünü, bu bakımdan medeniyet tarihine, ana hatlarıyla şehrin tarihi olarak bakmak gerektiğini ileri sürer. Bu bakış açısından hareket edilecek olunursa, insanın yeryüzündeki en somut faaliyetinin şehir kurmak olduğu kolaylıkla söylenebilir. Bu genel durum, insanın tekâmül kavramı etrafında şehirlerle anlam kazanmaya doğru bir hareketlilik içerisinde olduğunu gösterir. Sosyoloji tarihinde en önemli grup sınıflandırmalarından birini, büyük Alman sosyologu Ferdinand Toennises belirlemiştir (Yörükân, 2006: 33). Bu sınıflandırmadaki birimler “cemaat” ve “cemiyyet”tir. Cemaat homojen, ırk ve renk ayrımı esasına bağlı bir sınıflama olarak belirlenirken; cemiyyet heterojen ve ortak değerler etrafındaki grup olarak düşünülmüştür. Toennises’e göre bu iki genel tip, iki safhayı işaret etmektedir ve bunlar arasında cemaatten cemiyyete doğru bir geçiş vardır (Yörükân, 2006: 40). Farklı yaklaşımlarla Durkheim’in de benzer şeyler üzerinde durduğu üzerinde duran Yörükân, “tabiat kavimleri” ile “kültür kavimleri” adlandırmasının da aynı çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Bu bakımdan şehirleşmeye geçişle farklılıkların normal karşılanması ve değerler etrafında kümelenmenin önemi ön plana çıkmaktadır. Bu arada şehir toplumunun, heterojen bir yapı konumunda olduğu (Çelik, 2002: 35) unutulmamalıdır. Aynı şekilde Atasoy Müftüoğlu da, şehirli olmayı, farklı dini/kültürel/etnik/aidiyetleri sorun haline getirmemek olarak görür (2009: 501). Kur’an, hemen hemen birçok boyutuyla şehir yaşantısını ön plana çıkardığını söyleyen Kadir Canatan, buna örnek olarak cuma namazındaki toplanma, temiz su, zekât dağıtımını verir (Canatan, 2009: 68). Şehirleşmenin köklerine dair örnekler olarak alınmasa da bunlar, temelde şehir ve şehir yaşantısının insana sunduğu imkânlar açısından önemli bir duruma işaret etmektedir. Bu da insan ve hakikat bağlamına mekânsal bir katkı olarak şehri ön plana çıkarmaktadır.

2. İyi ve Kötü Ayrımında Şehirler

Şehirlerin mabetler etrafında örülme ve gelişme durumları göz önünde bulundurulduğunda, bu mabetlerin oluşturduğu güçlü bağlamın,

zamanla insanlar eliyle yitirme tehlikesi uzak bir ihtimal değildir. Bu bakımdan, bir imkân olarak şehirler, insanın gözcüsü ve kollayıcısı konumunda zamana karşı direnmektedir. Kültürel değerlerin teneffüs edileceği, görüleceği mabetler, çeşmeler, köprüler, meydanlar, mezarlıklar, sokaklar gibi ilk akla gelecek göstergeler, insanın geçmişle ve değerleriyle bir bağı olduğunu sürekli şekilde hatırd tutmaktadır. Dolayısıyla geleceğe uzanılacak, yaşatılacak bir ilgi ve alakayı beklemektedir şehirler. Fakat burada değişik kültürlerle ait bakış açılarının oluşturduğu şehirlerin varlığından da bahsetmek gerekir. Şehirler de tıpkı insanlar gibi bazı menfi durumlara sahip olabilirler ya da kötü tecrübeler üzerinden öyle anlaşılma ve sembolleşme durumları vardır. Mutlak kültürcülüğün, insana dair olumsuzlukları örtme durumu görmezlikten gelinemez bir gerçektir. Bir şehirden çıkarılabilecek en değerli şeyi, insanların hakikatle buluşmalarını sağlayacak bir zemine sahip olup olmamaları olarak belirlemenin çok önemli bir başlama durumu oluşturacağını söylemek gerekir. İslam'ın ilk yıllarında Mekke, ne kadar değerli bir şehir olarak dursa da, kendisini ancak Medine'yle var etmiş bir tecrübeye sahiptir. Hicret'in İslam'ın ilk yıllarında şart koşulması, ideal çerçeve ekseninde şehre/mekâna ilişkin göreceli durumu ortaya koymaktadır. Bu Mekke ve Medine'nin aynı ideal etrafında birleşmeleriyle anlaşılabilir bir şeydir. Bu bakımdan Kur'an'ın şehir kavramına bakışının durumsal olduğu üzerinde duran Kadir Canatan, Tevrat ve İncil'in şehre bakışında da benzer karşılıkları söz konusu eder (2009: 69). Bu da Kur'an'ın şehir etrafında, insan ve amacına hizmet etme olarak mekâna yaklaşım durumunun ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bu bakımdan Kur'an, iyi ve kötünün sadece imar, insan ve mekân unsurunun bir arada olmasında değil, bunları tutacak bir çimento işlevine sahip olan hakikat bağı olduğunu kayıt altına almıştır. Şehre davetin altında yatan asıl gerçeklik budur ve şehir, bunu sağladığı ölçüde iyidir. Gayri insani kavramlar etrafında zirve yapan şehirlerde, insanlar özgür seçimler gerçekleştirememişse, orada bir medenilikten ve ortak idealden elbette ki bahsedilemez. Şehirleşmenin çeşitli boyutları vardır ve bunlar, kitlesel yönlendirmelere ulaşacak bir özelliğe sahiptir. Fakat şehirleşmenin, neticeler üzerinden yapılacak değerlendirmelerde, insan için olumsuz bir karşılığa denk geldiği de bilinen bir gerçektir. Çünkü insanlar, kötüde birlik sağlama temayülüne ve örneklerine de tarihsel anlamda sahiptir.

Hizmet Peygamber'in, İslamiyet'in ilk zamanlarında arkadaşlarıyla yaşadığı şeyi, elde edilen her yerde öncelikle insanları özgürleştirmek ve

Allah'a davetteki sorumluluk bilincinde bulan Cemal Şakar (2009: 427), şehre dair geçmiş ve gelecek tasavvurlarındaki kusuru ve olması gereken asli çerçevenin izini sürmektedir. Genel olarak Müslümanların şehirle kurdukları ilişkinin olması gereken bağlamdan kopmuş bir seyre sahip olduğu tespitleriyle ortaya konan bu bakış açısı, geçmiş ve gelecek arasındaki samimiyetsizliği deşifre eden bir bilince yaslanmaktadır. Müslümanların birçok konuda geleneksel ve dışı bağlı düşünsel izahlarının, şehri atlamış olduğu zaten düşünülemez. Bu bakımdan, bu meselede "Medine kaynaklı" oluşu teorik olarak doğru bulma ve bundan sonraki algının da, bunla çelişmeyecek bir konumda değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi, Şakar'ı haklı kılmaktadır. Dolayısıyla şehirleri, kendi varoluşsal durumuyla hakikat kavramı etrafında düşünmek gerekir. Metin Önal Mengüşoğlu tarafından kaleme alınan Harput Şehrengizi adlı çalışmanın, böyle bir okumayla insani ve İslami değerleri ön plana çıkaran bir özelliğe sahip olması oldukça önemlidir. Yazmış olduğu birçok edebi eserde, bu temel durumu gözeten bir üslup ve bakış açısıyla sorunlara yaklaşan Mengüşoğlu; yaşadığı ve kendisine şiiri bahşeden şehir olarak baktığı Harput'u bu minvalde ele almaktadır. Eserde anlatılanların, insana dair doğru belirlemeler noktasında, bir şekilde İslami doğrular olarak işlendiği görülür. İslam'ın düşünce kaynağında –yatağında değil- yalnızca yer olmadığını düşündüğümüzde, farklı unsurları bu temel üzerinde kurgulayarak anlamlandırmanın meşru bir plana sahip olduğu görülmektedir.

3. Şehirle Kurulan Estetik İlişki Bağlamında Şehrengiz Türünün Rolü

Divan edebiyatında bir şehri ve şehrin güzelliklerini anlatan, daha çok klasik mesnevi tarzında yazılan eserlere şehrengiz denir (Uslu, 2007). Ayrıca, bir kentin ve o kentte yaşayan güzellerin betimlenip övüldüğü tür olarak tanımlanan şehrengizler (Bek, 2004: 243), konusuna göre adlandırılmıştır. İnsanoğlu için şehrin önemli bir mekân olarak dikkatlerden kaçmadığı birçok kaynakta belirtilmektedir. Bu bakımdan klasik edebiyatta ve günümüz edebiyatında, gerek biçimsel anlamda gerekse tematik olarak şehre dair bir edebi bağlamın söz konusu olduğu dillendirilebilir. Klasik edebiyatta şehir ve şehir kültürünün büyük önem taşıdığını belirten Muhammet Nurdoğan, şehrin birçok edebi ifadeyle kullanıldığı üzerinde durur (2009: 491). Aynı önemi, Cumhuriyet ve sonrasında da görmek mümkündür. Sadece İstanbul düşünüldüğünde dahi, edebi üretim açısından şehrin ne denli önem taşıdığı ortaya çıkar. Cumhuriyet

dönemi şairleri ve şiirini şehirli olarak gören Mehmet Narlı, merkezin İstanbul olduğu tespitinde bulunur (2009: 305). Bu ifadelerden hareketle söyleyecek olursak şehirler, edebi açıdan oldukça önem arz etmekte olup eserleri şekillendirecek bir boyut kazanmıştır. Bu durum, şehrengizler açısından hem tür hem de içerik uyuşması anlamına gelmektedir ki şehri edebiyat olayı için önemli bir konuma taşımaktadır. Bu da bize, edebiyat yapma biçimi ve durumu hakkında bir bilgi sunmaktadır.

Şehrengiz konusunda unutulmaması gereken şey, şehri anlatan insanın algılarının bu temayı ve türü beslediğidir. İnsanoğlunun fikriyatı ve yaklaşımından bağımsız düşünülemez edebiyat kavramının şehirleri okuma biçimine etki eden bir şey olarak düşünülmesi gerekir. Şehrengizlerin, şehir ve edip arasındaki estetik ilişkiyle ortaya çıkmasında, bu temel dayanak noktası unutulmamalıdır. Bir şehrin güzelliklerinin anlatılması, haz kavramı etrafında estetik bir durumla açıklanabilirken, bunun fikirden ve hakikat ilişkisinden bağımsız olmaması gerektiği unutulmamalıdır. Sonuçta bir şeyin sorunsal kılınması, ona yönelik detaylara ulaşılması konusunda önemli imkânlar sunar ve bu boyut yadsınamaz. Ama burada özden uzaklaştırıcı bir riskin de olduğu açıktır. Doğru olmayan, modern bir algı olarak birçok tali unsurun gerçek bağlamından uzaklaştırılarak önem kazanması ve böylece hayati olan tarafın önemsizleşmesidir. Bu durum, şehre yönelik değerlendirmelerde de söz konusu olmuştur. İnsanların hakikatle kurulan ilişki biçimlerinde şehirlerin rolü üzerinde durulduğunda, bu, şehirlere olan yaklaşımı da onun aktarılış şeklini de belirleyen ana faktör olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla yanlış bir konumlanma içerisinde estetik bir nesne olarak karşılık bulan şehir yapıtları yahut şehrengizler, istenilen anlayışın uzağında bazı algılar üretebilirler. Genel olarak edebiyat anlayışına ve bütün edebi türlere bu şekilde yaklaşmak mümkündür.

4. Metin Önal Mengüşoğlu ve Harput Şehrengizi

1947 yılında Elazığ'da doğan Metin Önal Mengüşoğlu, birçok esere imza atmış önemli bir düşünür ve edebiyatçı olarak kabul görmektedir. Yirmiye aşkın kitabıyla düşünce ve sanat dünyasına önemli katkılar sunan Mengüşoğlu, daha çok bir şair olarak bilinmektedir. Fakat dikkatle bakıldığında, Mengüşoğlu fikriyatının, sanatına da kaynaklık eden oldukça köklü bir özelliğe haiz olduğu görülür. Ayrıca bu özellik, bizi onun çok yönlü bir sanatçı olduğu fikrine götürür (Mengüşoğlu, 2012: 9, Asım Öz'ün sunuşundan). Bu anlamda, sanat ve fikir arasında kurulması gereken birlikteliğin savunusunu ve örneklerini veren Mengüşoğlu,

ayrıştırıcı ve bağlamından uzaklaştırıcı ihtisas alanlarına ve yapıtlarına mesafeli durmaktadır. Mengüşoğlu'nu "Usûl ve Esas: Düalist Mantığın Ötesi Örfün İhyası" başlığı altında değerlendiren Asım Öz, bu durumu "birbirini dışlamayan aksine pekiştiren düşünce ve sanat bütünlüğü" şeklinde ifade eder (2011: 16). Özellikle eleştirel tutumun, düşünce için temel noktalardan biri olduğu fikrini benimseyen yazar, bu fikri bütün eserlerinde hep ön planda tutmuştur. Harput Şehrengizi'nde olduğu gibi ortaya koyduğu şiir, roman, deneme, inceleme vb. türdeki eserlerindeki en belirgin nokta budur. Yazar, yalnızca eleştirel tutumu ortaya koymak ve uygulamakla kalmayıp bunun varoluşsal bir zemin üzerinden insan-noğlunun vazgeçilmezi olduğunu da vurgulamaktadır. Yazarın "Taklit değil, takip", "Tenkit ibadettir.", "Düşünmek farzdır." gibi oldukça önemli vurgularında bunu görmek mümkündür.

Harputlu önemli bir şair ve düşünce adamıdır Metin Önal Mengüşoğlu. Fakat şair, Harput'ta, şehirleriyle özdeşleşmiş şahsiyetler kadar tanınmamaktadır. Bu durum, hem sanat ve edebiyat olayının halk nezdindeki kıymetini hem de insanların gerçek değeri farklı yerlerde aramalarıyla anlaşılabilir bir şeydir. Bu olumsuz durumun, edebiyat çevrelerinde de görülmesi daha bir problemlili görünmektedir. Yazar, bu konuda sanat dünyası içerisinde kendisinin görmezden gelişini, fikri duruşuyla açıklamaktadır (2009: 114).

"Harput'tan Hazar'a Elazığlı Şairler" adlı çalışmada, üç şiiriyle tanınan şairin, amaçladığı poetik çerçevenin tam anlaşamadığı görülmektedir "Otel" adlı şiirinden hareketle mistik bir duyuş tarzına sahip olduğu belirtilen şairin atomik bir okumayla tanıtıldığı göze çarpar (Buran, Yıldırım ve Özcan, s. 129). Elazığ için oldukça önemli bir değer olan Mengüşoğlu'na dair bu tanıtımın, bazı doğru belirlemeler taşımakla beraber, şairin düşünce dünyasını ve dolayısıyla şiir evrenini tam olarak yansıtamadığı görülür.

İlk baskısını 2000 yılında gerçekleştiren Harput Şehrengizi'ne, Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 2000 yılının "Şehir Kitapları" alanında en iyi eser ödülü verilmiştir (Mengüşoğlu, 2011: 6). Ayrıca bu eser, Yusuf Turan Günaydın'ın hazırlamış olduğu "Şehir Edebiyatı Bibliyografyası" (2009: 563) adlı önemli çalışmada da kayıt altına alınmıştır.⁴

4 Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 23-25 Mayıs 2013 tarihinde düzenlenen "Geçmişten Günümüze Harput Sempozyumu"nda aynı başlık altında sunmuş olduğumuz bildiride söz konusu çalışmada bu eserin geçmediği bilgisi yanlışlıkla yer almıştır.

Mengüşoğlu'nun eylem ve edebiyat ilişkisine dair ortaya koyduğu örneklik, eleştirel ve özeleştirel tutum, değer aktarımının imkânları açısından edebi türlerin hepsinden eser verme gayreti ve vahiy eksenli estetik anlayışı onun en önemli özelliklerindedir. Bu özelliklerin izlerini Harput Şehrengizi'nde görmek mümkündür. Bu bakımdan Mengüşoğlu ve eserlerinin temel izleği olan sahih İslami duruşun, edebiyat dünyası içerisinde önem taşıdığı açıktır. Murat Soyak'ın Mengüşoğlu hakkındaki şu ifadeleri oldukça önem taşımaktadır:

“İnsan ile şehir arasındaki ilgi ve bağlar üzerine tefekkür eder. Eserlerinde bu durum yoğun bir şekilde karşımıza çıkar. Şehri tanımak, şehir ahalisinin duygu ve düşünce iklimini çözümllemek ve nihayetinde şehri yaşanılır kılmak için çaba gösterir. Edebiyatımızda şehir üzerine düşünen nadir sanatçılardan birisidir” (2011: 44).

Harput Şehrengizi, Önsöz ve son bölüm olarak yer alan Eski Harput Görüntüleri'nden başka, dokuz bölümden oluşmaktadır. Bütün bölümlere, klasik edebiyattan Harputlu şairlerin beyitleriyle giriş yapan Mengüşoğlu, sonrasında ise genel bir tema etrafında aktarmak istediklerini vermiş, bunu da kendi şiirinden örneklerle beslemiştir. Bu şekilde, klasik ve yeni edebiyat örnekleriyle Harput'la temas kuran okuyucu, bir mekânın devamlılığı üzerinden insani olanla buluşturulmaya çalışılmıştır. Eserdeki söz konusu malzemenin, daha çok bu şekilde anlaşılabilir çok yönlü bir Harput malzemesi olduğu açıktır. Fakat arka planda verilmek istenen asıl şey, İslami ve insani değerlerin kültürel karşılıklar barındırmasındaki gerçekliktir. İnsan ve şehri arasında estetik ilişkiyi ortaya koyan birçok konu ve olayın, bu bakış açısıyla ele alındığı gözlerden kaçmaz. Hem kendi yaşantısından ve ailesinden hem de Harput'tan ve Harput'un çevre illeriyle olan ilişkisinden söz eden yazar; kültürel bir havzanın nadede örneği olarak Harput'a dair estetik yüklenmelerin izini sürmektedir. Bu tematik takip, üsluba da yansıyan bir halle eser içerisinde oldukça anlamlı, naif bir nitelik kazanmaktadır. Birçok yönüyle Harput insanına ilişkin kültürel kodlar, insan sevgisinin ve muhabbetinin ne kadar değerli olduğunu insana hissettirmektedir. Tüm bu duygu halinin aktığı güçlü bir nehir olarak insanın kadim sırrı ve ilahi öğretiyle olan kopmaz bağı yüceltilmektedir. Bütün unsurlarıyla insan, şehir ve hakikat ilişkisi, bu bağlam ile tablolatırılmaktadır.

5. İnsan, Şehir ve Hakikat İlişkisi Bağlamında Mengüşoğlu ve Eseri Harput Şehrengizi

Metin Önal Mengüşoğlu'nun eserlerindeki İslami vurgu, söz konusu edilen eseri için de önemli bir değini olarak karşımızdadır. Bu yüzden Harput Şehrengizi'nde, herhangi bir şehrengiz içeriği yerine, insan ve şehir üzerinden varılan İslami ve insani bağlamla karşılaşılacaktır. Farkını bu noktada ortaya koyan bu eser, insanın şehirle olan ilişkisini duygusal bir bağla örüp yalnızca bir hissiyatla kalınmaması, aksine bu duygudan hareketle İslami değerlere, daha bir tutunmak gerektiği tezi etrafında söylem tutmaktadır. Bir şehrengizden insanın hakikat bağı kurmasının/kurabilmesinin olanaklarını taşıyan bu eser, mekâna yüklenebilecek en önemli anlam ile bizleri karşılamaktadır. Çünkü folklorik olan unsurların düşünsel unsurlarla olan uyumu üzerinde durmak ve insanoğlunun hikâyesine dair barışık bir kurgu ortaya koymak çok önemlidir. Harput Şehrengizi'nin alt okumalarında bu mümkündür. Bu konudaki başka düşünme biçimlerinin ayrıştırıcı tarafları göz önüne alındığında, bu durum daha bir önem kazanmaktadır.

Mengüşoğlu'nun edebiyat çevrelerine sunduğu düşünsel derinliğin, özellikle yeni algılarla sahih alanlara kapı aralayacak niteliksel duruşu, maalesef henüz hakkıyla okunabilmiş ve üzerinde düşünülmüş değildir. Bu, başka bir inceleme konusu olup Harput Şehrengizi özelinde dile getirilebilecek önemli hususlardan biridir. Çünkü edebiyat, düşünce ve estetik boyutuyla eleştirel tutumla zenginleşecek bir karaktere sahiptir ve aslında edebiyatın gerçek geleneği, burada kök tutmaktadır. Birtakım kültürel ve milliyetçi kalıplarla edebi alanda muhafazakâr bir tutum sergilemenin nihai anlamda bir değeri olamaz. Bu bakımdan Harput Şehrengizi'ni, Mengüşoğlu fikriyatını özellikle şehir kavramı özelinde ortaya koyan önemli bir eser olarak okumak mümkündür. Eserlerindeki ayrışık değil, bağlı ve çoklu tematik unsurlar ancak böyle anlaşılabilir. Bu topraklardaki yerleşik edebi geleneğin ve bunun şimdi ve geleceğe intikal biçimlerinin, sanat ve hayat arasındaki ilişkiyle düşünüldüğünde kendinden gerçekleşmediği açıktır. Toplumsal zihne etki eden siyasal ve kültürel durumlar, hissetme duygusu ve aktarma durumuna da bir şekilde sirayet eder. Bu bakımdan, edebiyatın sürdürülen bir şey olarak değil, doğru temeller üzerinde yeniden inşa edilecek bir değer/imkân olarak görülmesi gerekir. Sanıldığı aksine, edebiyatın gerçek geleneği, bu ruhun yaşatılması olarak görülmelidir. Mengüşoğlu fikriyatının, her şeyde

olduğu gibi edebi anlamda da karşımızda duran engelleyici ve hakikate ulaştırıcı algılara karşı ortaya koyduğu yol göstericiliği, bu özelliklerinden dolayı dikkate alınmalıdır.

Harput Şehrengizi, şiir, fikir ve şehir buluşmasını sağlayacak ender eserlerden biridir. Daha çok şehre ait olan güzelliklerle, farklı yüceltmele-
rin söz konusu edildiği şehir ve şehir çalışmalarının, burada temel insani ve İslami çizgiyle somutlaşması, eserin güçlü tarafını oluşturmaktadır. Henüz eserin Önsöz'ünde yer alan: "... İnsan yalnız yaşayamaz. Yalnızlık Allah'a mahsustur; yalnız yaşayarak normal bir insan düşünülemez bile. ..." (Mengüşoğlu, 2011: 12) ifadelerine bakıldığında; sosyolojik ve psikolojik gerçekliğin şehirde yaşamaya ilişkin dini bir atıfla ele alındığı görülmektedir. Hemen öncesinde zikrettiği ilahi öğretinin bağlamındaki: "İnsan, toplumsal ve muhtaç bir yaratıktır." vurgusu da, aynı noktayı besleyen önemli bir belirleme olarak görülmelidir. Çünkü sosyallik, daha çok kabul gören ama muhtaçlık, asli anlamda irdelenen bir kavram olarak çıkmaz karşımıza. Çıksa dahi temel meseleler bağlamında ısrar edilen bir bakış açısının görülmediği eserlere rastlanılır. Tüm bu ifadelerle, şehre ilişkin giriş cümlelerindeki kararlı ve doğru bakış açısının eserin tamamında sürdürüldüğünü görebiliriz. Bu yüzden Mengüşoğlu eserlerindeki giriş cümlelerinin, açıldıkça ilk bağlamı besleyen önemli bir üslup ve tematik karşılık barındırdığı fikrine varmak mümkündür. Bu sabiteleri iyi düşünülmüş ve açılımları da böylece sapmayan bir edebi tutarlılık olarak da okunmalıdır. Harput Şehrengizi eseriyle şehir-insan-hakikat üçlüsü arasındaki bağın bu okumaya tabi tutulmasının mantığını burada aramak gerekir.

Harput'ta doğmuş, büyümüş, ilk şiirlerini bu atmosfer içinde kurmuş olan Mengüşoğlu, daha sonraki yaşamını, gerek babasının işi gereği gerekse hukuk öğrenimi amacıyla farklı illerde geçirmiştir. Bu bakımdan Harput Şehrengizi, Harput'u ilk elden duyumsama ve bilmenin imkânlarını da bizlere sunmaktadır. Mengüşoğlu'nun bu çalışması, her ne kadar Harput değerini ön plana çıkarsa da, başka bir açıdan bakıldığında, Harput, baştan beri bu deneyimin ve duyumsamanın kaydını tutmuş Mengüşoğlu'na oldukça borçlu görünmektedir. Çünkü özellikle "şehirlerin şairleri vardır" gibi söylemlerle şehir ve şair ilişkisi, edebiyat dünyasında oldukça güçlü bir retoriğe sahiptir. Bu yüzden mekâna dair estetik madenin bir de işleyeninin olması oldukça mühimdir. Bu anlamlı buluşma, Harput Şehrengizi çalışmasında gerçekleşerek doğru bakış açısı ve hakikat bağlamıyla daha bir değer kazanmış ve insanın asli çabasını ön plana

çıkarmıştır. Yakın tarihte farklı örneklerle bakıldığında, hem edebi kalite hem de insanoğluna bir katkıda bulunmak adına oldukça kötü bir durum içinde olunduğu söylenebilir. Gazi Özcan'ın yazdığı "Harput'a Hasret" (1995) adlı şiir kitabına bakıldığında, insanının hakikat bağına katkıda bulunacak bir içeriğe sahip olmadığı, aksine gereksiz siyasal mevzularla ve temalarla şehir bilincine sahip olmadığı gerçeğiyle karşılaşılır: "... *Kanla yoğurduk vatanı / Düşün toprakta yatanı / Uğruna ölen atanı ...*" (1995: 11) dizelerinin yer aldığı bir şiir seyrinin şehre sunacağı katkı açıktır. Eserde, bu temel söylem dışında "Karayolları" (1995: 103) ve "Yirmi Üç Nisan" (1995: 120) başlıklı şiirlerin olması dahi bu durumu açıklar mahiyettedir. Aynı şekilde, Orhan Gökçe'nin "Harput'tan Esintiler" (1990) adlı çalışması da şehir bilinci açısından Harput Şehrengizi adlı çalışmayla kıyaslanamayacak bir farka sahiptir. Şu örnek dizeler durumu açıklar mahiyettedir: "*Ulu tepe üzerinde, / Türk İslam'ın can evinde, / Yüce Saray mevkinde, / Minare, burç, çeşme harap ...*" (1990: 9) Harput Şehrengizi'ni, bu iki eserle karşılaştırmanın mantığı, bir şehre sunulan katkının ne demek olduğunun gözler önüne serilmesi içindir. Ayrıca bir şehrin yakın tarih içerisindeki okunma biçimlerinin fark edilmesi de böylece sağlanmış olur. Çünkü insani olanı İslami olarak gören bir kitabın (Mengüşoğlu, 2011: 63) konumlandığı hakikat iddiası ile ortaya koyduğu hizmet oldukça önem arz etmektedir. Harput Şehrengizi'nin bu farkına Murat Soyak da işaret eder: "Harput Şehrengizi, şahir algısına dair yeni bir yorumdur. ... Şehir kitapları arasında müstesna bir yere sahiptir" (2011: 46).

İdrak, irade ve estetik beğenin sönüğü/sönükleştiği toplumlar da yeşermiş medeniyet filizlerinin yitirileceğini belirten Mengüşoğlu, bu durumun Harput'un başına çok defa geldiği tespitinde bulunur (2011: 35). Bunu Endülüs'le ilişkilendirerek aktaran Mengüşoğlu, Harput'un 1925'teki fotoğraflarına bakarak dahi bunun fark edileceği imasında bulunur. Dolayısıyla bir şehre katkı sunmanın ve o şehre ait olmanın övüncünü de taşıyacakların, o şehri var edenler ve o ruha sahip çıkanlar olduğu düşüncesini ileri sürer. Onu tahrip edenlerin ve köyleştirenlerin bunda asla payı olmadığı fikrini de buna ekler (2011: 36). Bu ifadelerden hareketle, bir şehrin üzerine çöken kara bulutların, o şehre vereceği zararın ne demek olduğundan haberdar olan bir bakış açısıyla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Bir edebi bağlam içerisinde Harput'un başına gelen her türlü olumsuzluğun nedenini, şehri var eden kurucu iradeyi sürdürememek ya da ondan vazgeçmek olarak önümüze seren Mengüşoğlu, bu konuda oldukça haklı bir konumdadır.

6. Harput Şehrengizi'nde Bir Dip Dalga: Harput ve Ölüm

Mengüşoğlu'nun otuz yılı aşkın bir süre zarfında yaptığı röportajların derlendiği "Kalbim Mühürlenmeden" adlı eserinde, düşünürün farklı konulara ilişkin ortaya koyduğu birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. "Bir Yanım Harput Bir Yanım Malatya" adlı söyleşide, yazara yöneltilen bir soru, Harput Şehrengizi'ni daha iyi anlamamızı sağlayacak bazı içermelelere sahiptir. Yazar, Harput Şehrengizi'ni kaleme almanın kendisi için bir ihtiyaç olduğu durumunu, Harput'tan ayrılmanın verdiği göçebelikle biriktirdiklerini bir sunuş olarak okuyucuya yönelttiği şeklinde cevaplamaktadır (Mengüşoğlu, 2012: 101). Yazar, göçebelik ve bol çeşnili çiçekler arasında kurduğu bağ ile Harput Şehrengizi'nin mutfağını ön plana çıkarır. Ayrıca 1998 yılında kaybettiği 23 yaşındaki oğlu Yasir'i de burada zikretmektedir. Oğlunun ölümü ve toprağa gömülüşü üzerinden hatırladığı toprak/memleket ve göbek bağının ilk olarak memlekete gömülüşüyle ilgili bazı aktarımlarda bulunur. Burada toprakla ilişkili oldukça derin bir hissiyat ortaya koyan Mengüşoğlu, Harput'un bugün adı var, kendi yok konumunda olduğu tespitini yapar. Bu bakımdan Harput'un ölümünü de akla getirerek böyle bir ilişki içerisinde Harput Şehrengizi'nin doğumundaki derin karşılığı ortaya koyar. Bu kitabın, "yaraya tuz ya da tütün basmak gibi bir şey" olduğunu dile getiren Mengüşoğlu, "acıyı çokça yaşayan kalbi daha dirençli" bulur.

İnsanın da şehirlerin de fani olduğunu dile getiren yazar, oğlunun ölümü üzerinden Harput'un ölümüne gelmektedir ve bu durumu, bir türkünün "Keklik bizden uzaklaştı" dizesiyle ilişkilendirmektedir. Yazar, bu ilişkiyi kurarken, adeta vakur bir ağıt yakmaktadır. İslami bilincin, bu his, buruk ve yakıcı durum karşısında dahi sürdürüldüğü görülmektedir:

“..."

Ne var ki tüm yaratılmışlar fanidir. İnsan ve şehirler, hiçbiri baki değil. Tümünün bir eceli, ömür sınırı vardır. Hayır hayır bu kubbede o hoş seda da kalmayacaktır. Zira o kubbe kalmayacaktır.

Herkesin bir müddet oyalandığı şu fani âlemin herhangi şehrine bakarsanız, yerin altını üstünden daha kalabalık bulacaksınız.

Nitekim bana bu kitabı ilham eden şehrin mezarlığına kendimden en değerli parçam olan oğlum Yasir'i ömrünün baharında, yirmi üç yaşında defnederken, o mezarlığın da nihayet nice ananın kuzusunu bağrında din-

lendirdiğini dūřındım. Ođlum vefat etmişti. Hasretimin şehri Harput da öyle. Bir ben yaşıyordum. Yürek çarpıntılarımı doruğa ulaştırırsa da, birileri bunu bir mersiye saysa da, onların güzelliklerini sırf hala hayatta kalmanın bir borcu sayarak yazmalıydım.

Nereden nereye tedailerle bu satırları yazamaya başladım. Bir türküden bir dize dūřtı hatırıma:

'Keklik bizden uzaklaştı'

..." (2011: 16-17).

"Keklik bizden uzaklaştı", aynı zamanda Mengüşoğlu'nun "Bıçağa Basar Gibi" adlı şiir kitabında yer alan iki bölümlü bir şiirin başlığıdır. şair, yukarıdaki bağlamı bu şiirinde de dile getirerek ölüm-şehir-oğul üçlüsünü acı ve hüznün içinde ama en nihayetinde kabul-vakar ve hakikat bilinciyle karşılar:

"Senden geriye kalan bir top ateş

Onu kalbimde bekletiyorum

Artık türkülerini ağır söyle

Acelemiz yok, haydi yavrurum

...

Hadi bize bir türkü söyle oğlum

Soyu tükenen keklikler üstüne.

Gittin diye mi seni fark ettik

Yoksa dünya yine mi aldattı bizi?" (2010: 39,40)

"Öpüyorum Türküleri" başlıklı şiirinde de aynı durum söz konusudur:

"Ağlarsan ıslanırım, tuz beni boğar

Kaygan hamlelerle geçemem kumu

Neden Harput koyamadım adını oğlumun

Acuya alıştıramadım oğlumun" (2010: 36)

Bütün bu aktarımlardan, bir şehirden hareketle insana dair en önemli sırrı açık eden güçlü bir muhtevaya sahip olmanın ne kadar önemli olduğu gerçeğine varılabilir. Harput şehrengizi'yle ilgili yöneltilen bir başka soruya yazarın verdiği cevap, bu eserin sıradan bir şehrengiz olmadığına yönelik bir ipucu taşımaktadır (Mengüşoğlu, 2012: 104). şehrengizlerin, şehirleri anlatan türler olduğunun belirten yazar, sadece tasvir üzerinde durulduğu hatırlatmasından sonra Tanpınar'ın "Beş şehir"i ve A. Turan

Alkan'ın "Altıncı Şehir"inin de genel olarak kültürel bir doku taşıdıklarını söz konusu eder. Kendisinin ise bunlardan çok farklı olarak temel bir mesele olan "insaniyeti" her şeyden önemli gördüğü için bunu anlatmayı tercih ettiğini belirtir. Aksi takdirde "acısını uzatmaktan başka bir anlam taşımayacağı" gerçeğiyle, bu durumu bizler için oldukça çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. "Altıncı Şehir"den sonra "Yedinci Şehir" kitabı olma itirafında bir beis görmediğini belirten yazar (2011: 127), bu belirlemenin yaslanacağı bir malzemeye ve yansıtma biçimine sahip görünmektedir. Hatta referansını vahiyden almasıyla eserini, diğer eserlerden daha sahih bir konuma taşımaktadır. Harput ve ölüm kavramlarının ilişkisel bir boyutla ele alındığı ve yaşanan acının bir dışavurumu olarak ortaya çıkan Harput Şehrengizi'nin, benzer örneklerinden ayrılan en güçlü tarafı budur. Hakikate; ölüme, insana ve insanın temel ödevine değinmeyen bir şehir güzellemesinin hiçbir kıymeti bulunmamaktadır. Mengüşoğlu'nun, bu eserini memleketi Harput ve oğlu merhum Yasir'e atfetmesinin altında yatan gerçeklik de bununla ilgilidir.

7. Çapraz Bir Okuma: Harput Şehrengizi'nde Hakikat İzleri

Kitapları, duygu ve düşünce dünyasına seslenen genel bir hüküm cümlesi olarak düşünebiliriz. Nasıl ki ağaçta gövde taşıyıcı unsur olarak durursa, bu hüküm cümleleri de, kitaplarda böyle bir işlev görmektedirler. Sayfalar altında yer alan atıflar kök, tespit ve örnekler ise bunlar üzerinden neşet eden birer dal gibidirler. Göğe doğru saçıldıkça bir alaka kurmakta ve okuyucu için birtakım müşahedeler sunmaktadır. Harput Şehrengizi'ne yönelik böyle bir okuma yaptığımızda, temel meseleyi besleyen çok çarpıcı ve nihai olarak aynı hakikatin bir göstereni olarak bazı örneklerle karşılaşırız.

"Şehirlerin insanlara giydirdiği elbiseler vardır." (Mengüşoğlu, 2011: 12) cümlesinin yer aldığı Önsöz'de insan ve şehir ilişkisinde, elbise üzerinden önemli bazı karşılıklar bulunmaktadır. İnsan kültürünün şekillenmesi hakkında öğretici bir duruma işaret eden bu cümle; ahlaki ve inşa edici tarafla edilmiş önemli bir giriş cümlesi olarak okunabilmektedir. Bunun çok önemli bir etki olduğunu belirten Mengüşoğlu, Sezai Karakoç'un "Sizin evin duvarları taştan / Dumanı da mı taştan" dizelerine yer verir. "Duman" ve "taş" kelimelerinin özsel karşılıklarıyla beraber düşünüldüklerinde birbirine uzak; kültürel bağlamda düşünüldüğünde ise ayrılmaz bir bütüne sahip olduklarının hissettirildiği bu dizeler, insan ve yaşamına etki etmeleri bakımından şehirlerin önemine işaret etmektedir. Devamın-

da, "... Şehirleri insanlar kurmuşlardır. İlahi öğretisi, Allah'ın melekler vasıtasıyla kimi resullere, kurulacak şehirlerin yerlerini bizzat gösterdiği öğretir bize. ..." (2011: 12) ifadeleri geçmektedir. Bu ifadelerden, bu defa da insanın şehrin kurucusu olması bakımından ön plana çıkarıldığı görülür. Hem de bu, Allah'ın iradesiyle peygamberlere yaptırılmış bir şey olarak aktarılır. İnsan ve şehir arasında düşünülecek ilişkide peygamberlerin rolünü ve bunun Allah tarafından verilmiş önemli bir görev olarak aktarıldığı bu ifadeleri dikkatle okumak gerekir. Çünkü birçok şehir tanımını içerisinde, şehir algısına ilişkin İslami tarafı ortaya koyan bir vurgu taşımaktadır bu ifadeler. Antropolojinin insan ve şehir arasında kurduğu ve kuracağı birçok varsayımın konuşulacağı bu radde; özellikle insan ve insanın dünyaya geliş amaçlarını İslami hakikatler eşliğinde düşünmek gerektiği şeklinde kurucu bir mantık taşımaktadır. Sosyal şekillenmenin farklı tezahürleri içerisinde, teorik karşılığını İlahi öğretilerden alan bu savununun, antropolojik bulgularla uyuma durumu da elbette ki vardır. Fakat algılama ve bilim üretme faaliyetlerinde karşılaşılan bazı düşünceler vardır ki, düşünülmesi daha baştan gerekli olan bu durumu atlayarak bir değerlendirmeye doğru gitmektedir. Bu bakımdan, zihinsel insanın her türlü kulvarda, bu temel durumu gözetenek oluşturulması gerekmektedir.

Harput Şehrengizi'nde insan-şehir ilişkisi, bu ilişkinin üzerine kurulduğu gerçeklik ve ortaya çıkan değerler manzumesine, aynı zamanda bir şair olan Mengüşoğlu tarafından diğer şair ve yazarlar da şahit kılınır. Bu bakımdan, Harput Şehrengizi'ni, çok boyutlu bir edebi harmanlamanın adresi olarak da okumak mümkündür. Türküler, maniler, geleneksel deyişlerin yanında; Sezai Karakoç, Necip Fazıl gibi şairler, Roger Garaudy gibi yazarlar kitapta oldukça mühim bir yer tutar. Türlü anlamlar ve neticelerle kitapta bir bağlam tutan bu örneklere genel olarak bakmak ve onları değerlendirmek mümkünken, kurmuş oldukları ilişkiye de odaklanılabilir:

Sezai Karakoç'un "*Taşlar / Hatıra yazılmayacak kadar / Fazla karar-
muş*" (2011: 23) dizleri, yazarın "Şimdi biz üzerine kalp resmi çiziktirip ortasından bir ok geçirerek ilan-ı aşk eylemek maksadıyla tek ve kara bir taş bile bulamıyorsak, çocuklarımız o taşın tozuna bile erişemeyecekse dövünmeyelim, düşünelim." tespitlerine dayanak teşkil eden bir okumayla ele alınır. Bu kullanım, hem içinde bulunduğumuz değer yitiminin hem geçmiş yaşantılardaki masum ve insani değerlerin hem de bunun kuracağı estetik imkânların kaydını tutması açısından oldukça önemli görünmektedir.

Roger Garaudy'nin "Ataların ocağına sadık kalmak, asla onların küllerini korumak değildir, ama ateşini yakmaktır." sözünü, halkın sahip çıkması gereken asli şeye yönelme için aktaran Mengüşoğlu (2011: 25); bunu, İsmet Özel'in "Nedir takvim yapraklarının arasını dolduran?" ve Necip Fazıl'ın "Niçin küçülüyor eşya uzakta / Gözsüz görüyorum rüyada nasıl?" dizeleriyle destekler (2011: 25). İnsanlığın üstüne kurulduğu gerçeklikten ne kadar haberdar olduğuna dair önemli karşılıklar barındıran bu üç örneğin, edebiyatın ve düşüncenin fark etmenin önüne açan önemli bir değer olduğu yönünde ele alınması oldukça önemlidir. Bu bakımdan, bir şehre bakmanın ve bu gerçeği görmenin maharetine sahip olan Mengüşoğlu ve eserini, önemle karşılamak gerekir. Çünkü "Nereden başlayacağız? Bu nasıl mümkün kılınacaktır?" sorularına "Öncelikle toprak ile alakamızın meşruiyetine kendimiz inanmalıyız. Tüm ilkel duygulardan arınarak, asabiyetleri kırarak, tamamıyla tabii/fitri alakamızdan söz ediyorum. Yoksa o ezelden beridir kovulmuş şeytanın adımlarını izleyen cahiliye asabiyetinin bizim lügatimizde yeri ne?" pasajıyla (2011: 25), hakikate ulaştıracak gerçek çerçeveyi çizmektedir.

"Harput", "Harputlu olmak", "Harputlu olanı sevmek" ve "İslamilik" arasında kurduğu doğal bağı, Mengüşoğlu, fitrat ve örf kelimeleriyle izah eder. İslam düşüncesinin şekillendiği yatakta, beşeri ve kültürel olanın nasıl meşruiyetle ele alınacağına dair bir yaklaşım sergilenmektedir. Çünkü bu konuda, vahye bağlı bulunduğu sanılarak gerçekleştirilen birtakım reddedişlerin, tıpkı ekolojik denge gibi sosyal bir dengenin olduğunu atlama tehlikesi bulunmaktadır:

"...

Kanaatimce toplumların bozulmamış fitratlarına uygun ve yatkınlıktan ötürü örf adını alan yapı, davranış ve ahlak yöreden yöreye, iklimden iklimme, kavimden kavime değişen, birbirine üstünlüğünden değil, renk, ses ve doku farklılığından söz edilebilen yeryüzünün mozaigi, sevimliliği ve çeşnisidir. Onu sevmek, haklılığında ondan yana çıkmak tabiidir. Bu yüzden İslami'dir.

Bu yüzden Harputlu olmaktan mutluyum, Harputlu olanı seviyorum.

..." (2011: 30).

Mengüşoğlu, aynı ilişkiyi, anneannesinin okuduğu mani ve hoyratlar üzerinden kurar:

“ ...

*Suda yandı suda yandı
Od düştü suda yandı
Seğirttim su serpmeye
Serptiğim su da yandı*

Öyle bir ateştir ki bu, alevin yalazını azaltmaya çalışırken çoğaltırsınız. Bu ateş örfü, irfanı, marifeti ‘fıtrata yatkınlık’ olarak tarif etmiştir bir defa. Bir kavmin karakter, seciye, mizaç ve ahlakını ve de örfünü temel insani ilkelere aykırı bulmadıkça aynı zamanda İslami telakki etmektedir. Çünkü İslam, fıtratın din’idir. Bu anlamda insani olan aynı zamanda İslami’dir. Geleneksel olandan, bölgesel sayılandan, mahalli kalandan evrensele geçit veren yegâne kapı buradadır. Bu kapı meşru kapıdır” (2011: 63).

Mengüşoğlu’nun yukarıdaki ifadelerine dikkat edildiğinde, bir yerli olma/bir yere kendini ait kılma üzerine ne kadar kafa yorduğu anlaşılır. Tersinden bir okuma yapıldığında, bu doğal/fitri durumun gerektirdiği ölçünün aşıldığı örneklerinin derinden bir eleştirisi olarak da okunabilir bu cümleler. Çünkü kendi şehriniz, kimliğiniz üzerinden başkalarının eşdeğer olan kıymetlerini küçük görme durumu, bir gerçeklik olarak karşımızdadır. Yeryüzünde yaşanan birçok sıkıntının ve kıyımın başat nedeni de budur. Bu bakımdan Harput Şehrengizi’ni yazma tecrübesine dair, yukarıdaki ifadeleriyle aynı paralelde değerlendirilecek şu ifadeleri kullanmaktadır:

“... ”

Kurtulamadığım bir yerliliğim/taşralılığım vardır. Bunlar benim çaresiz esin ve besin kaynaklarım olmaktadır. ... Harput Şehrengizi’ni yazdım. Ve bir Müslüman’ın yerli damarı nereye kadar meşrudur, onu aradım.

...” (2012: 342).

Bir memleket üzerinden olması gerekenlerin uzlaştırıcı, birleştirici olmasına dikkat çeken yazar, memleketçiliğin ancak böyle kabul edilebileceğine değinir. Aksi takdirde memleket, insanı, kendinden uzaklaştırıcı ve saptırıcı bir nesneye dönüşebilmektedir:

“... ”

Ve sonra insan bir erkek ve bir dişiden var edilmeye takdir olundu. Ve çoğalan insanlar da kabile, şube şube ayrıldı. Çünkü yaratanın iradesi bu

mahlûkun birbiriyle böyle tanışmasını mukadder kılmişti. ... İşte fitratında hep aynı maya (toprak, su, hava, ateş) bulunan insanoğlu birbiriyle bu vesileyle tanışacaktır, bileşecektir. Didişmeyecektir. ...

Herhangi bir kabileye ya da şubeye mensubiyetin öteki kabile ve şube mensuplarına doğuştan bir ayrıcalık tanımadığını anlayacaktır, yani anlamalıdır. ...” (2011: 64).

Bir insan için toprak, mekân, memleket, dünya, yeryüzü ile ötekisi olan diğer canlı ve varlıkları bir araya getiren bu ifadeler oldukça önemlidir. Çünkü insan, bu bakış açısından kendisiyle, diğeriyle ve yaratıcısıyla barışık bir konum biçebilmektedir. Bu da oldukça değerlidir.

Mengüşoğlu'nun, eserinde insanı birçok boyutuyla ele aldığını ve bu boyutlarla yine insanı/okuyucuyu hayatın hakikati olan sahih dini algıya davet ettiği görülür. Bu konuda, insanın eksikleri ve yanlışlarıyla ne mutlak iyi ne de mutlak kötü bir varlık olduğu dile getirilmeye çalışılır. Mutlak halkçı söylemin yanlış olduğu ve düzeltilmesi gerektiği öğüdünü taşıyan önemli örneklere yer verilir. Bu örnekler halkı, halk içinde düzeltmeye çalışan ve problemi içeriden gören bir bakış açısına sahiptir. Bu konuda dikkatli bir okuma yapıldığında “Dost acı söyler” hikmetli sözünün gerçek anlamda halka kazandıran bir tutum olduğunu belirtmek gerekir. Şehrengizde, mekâna değil, mekânda yaşayan insanın aklına, kalbine yapılacak yolculukta ortaya çıkan trajik durumları aşağıdaki pasajlarda görmek mümkündür:

“Felek kelimesi gök, sema anlamında kullanılıyor. ... Gök, sema Şamanizm’de olduğu gibi eski Pers dinlerinde, Mecusilik ve Mani dininde Tanrı’nın mekanı diye bilinmiştir. Bu bakış zaviyesinin İslam’la alakası yoktur. Zira İslam daha olayın başlangıcında Allah’a bir mekân biçmeyecek o dinlerden ayrılmaktadır. ...” (2011: 101).

“... Türk toplumunun amentüsü de cebriyeci mantıkla yazılmıştır. ... Olaya bir de Vahiy perspektifinden baktığımızda amentü’deki çarpıklığı görmemek mümkün değildir. Zira yüce kitabımızda insana gelen her hayr Allah’tandır diye öğretilmiştir. Yine ‘insana gelen şer ise kendindedir’ diye tasrih edilmiştir. Oysa Türk toplumunun amentüsü tam tersi bir bakış açısıyla bize şöyle bir tablo ya da şablon sunmaktadır: Hayr da şer de Allah’tandır” (2011. 102).

Sonuç

Harput Şehrengizi, edebi imkânlar dâhilinde vücut bulmuş, insan ve Şehir ilişkisini, kültürel formlar ve ilahi öğreti bağlamında ele almayı amaçlayan önemli bir eserdir. Estetik olanın vahiyle bileşiminin Harput özelinde ele alındığı eserde; insan, Şehir ve hakikat ilişkisinin görülebilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle, klasik bir Şehrengiz olmanın ötesindedir. Bu bakımdan, insan ve Şehre ilişkin karşılaşılabilecek her türlü değer yitiminin arka planında, insanın kendi fotoğrafiyle karşılaşmasını sağlayan Mengüşoğlu, mekân üzerine yazılmış önemli içermeleri olan bir eserle karşıımızdadır. Eserde Şehre ve insana ait birçok unsurun birbirini tamamlayan bir kurgusallık içerisinde ele alındığı görülür. Bu yüzden insan ve hikâyesi baş başa bırakılarak büyük buluşma gerçekleştirilmek istenir. Önümüzde duran yegâne amacın kulluk bilinci olduğunun hatırlatıldığı bu eser, geçmiş ve gelecek seyrindeki insana, yaşanan bir mekân olarak Harput üzerinden önemli mesajlar verir.

KAYNAKÇA

- BEK, K. (2004). Eski Türk Yazını. İstanbul: Donkişot Yayınları.
- BURAN, A., YILDIRIM, A., ÖZCAN T. Harput'tan Hazar'a Elazığlı Şairler, Elazığ Kitaplığı Serisi 1. Elazığ: Elazığ Belediyesi.
- CANATAN, K. (2009). "Şehirlerin Ruhı", Hece (Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili), S. 150-151-152.
- ÇAĞAN, K. (2009). "Şehrin Tören Merkezinden İktidar Merkezine Dönüşümü" Hece (Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili), S. 150-151-152.
- ÇELİK, C. (2002). Şehirleşme ve Din. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- DOĞAN, D. M. (2011). Doğan Büyük Türkçe Sözlük, Ankara: Yazar Yayınları.
- GÖKÇE, O. (1990). Harput'tan Esintiler. Elazığ.
- GÜNAYDIN, Y. T. (2009). "Şehir Edebiyatı Bibliyografyası", Hece (Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili), S. 150-151-152.
- KUR'AN-I KERİM
- MENGÜŞOĞLU, M. Ö. (2010). Bıçağa Basar Gibi. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- MENGÜŞOĞLU, M. Ö. (2011). Harput Şehrengizi. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- MENGÜŞOĞLU, M. Ö. (2012). Kalbim Mühürlenmeden (Sunuş: Asım Öz). İstanbul: Okur Kitaplığı.
- MÜFTÜOĞLU, A. (2009). "Kitaplar, Nehirler, Şehirler", Hece (Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili), S. 150-151-152.
- NARLI, M. (2009). "Şiir ve Şehir", Hece (Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili), S. 150-151-152.
- NURDOĞAN, M. (2009). "Divan Şiirinde Şehir Kültürü", Hece (Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili), S. 150-151-152.
- ÖZ, A. (2011). "Usûl ve Esas: Düalist Mantığın Ötesi Örfün İhyası", Tasfiye, S.31.
- ÖZCAN, G. (1995). Harput'a Hasret. Elazığ: Elazığ Kültür Derneği Yayınları No: 3.
- SOYAK, M. (2011). "Metin Önal Mengüşoğlu'nun Edebî Şahsiyeti ve Eserlerinde Şehir Algısı", Tasfiye, S.31.
- ŞAHİN, M. (2009). "Şehirlerin Ruhı", Hece (Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili), S. 150-151-152.
- ŞAKAR, C. (2009). "Şehir Medeniyet Kültür Retoriği", Hece (Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili), S. 150-151-152.
- TASDELEN, V. (2009). "Şehrin Tören Merkezinden İktidar Merkezine Dönüşümü", Hece (Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili), S. 150-151-152.
- USLU, M. (2007). Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- YÖRÜKÂN, A. (2006). Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri. (Derleyen ve Yayıma Haz. Turhan Yörükân) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.